

Roberto Spazzali,
Pola operaia (1856-1947): I Dorigo a Pola. Una storia familiare tra socialismo mazziniano e austro marxismo, Trieste: Circolo di cultura istro-veneta "Istria", 2010., 224 str. + 5 + 9 tab.

Knjigâ s istarskim temama nikad dosta. Doista, iz bilo kojega nacionalnoga ili društvenoga okruženja izašle, bilo čime ili kime se bavile, uvijek izazivaju svekoliku pozornost. Tako je i s knjigom tršćanskog srednjoškolskog profesora povijesti Roberta Spazzalija *Pola operaia (1856-1947)* s podnaslovom koji upućuje na obiteljsku povijest poznate pulske radničke obitelji Dorigo u okvirima socijalnih i političkih previranja kroz koje je stanovništvo Pule prolazilo tijekom druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća.

Knjiga je, uz predgovor na početku i dodatak na kraju, podijeljena na 16 poglavlja koja se dijele na nekoliko potpoglavlja. Ustrojena je tako da svako poglavlje ima zasebno obrojčane bilješke kako bi se naglasila tematska samostalnost poglavlja.

Moram priznati da sam i sâm sa zanimanjem i radoznalošću dočekaao vijest o izlasku iz tiska ove Spazzalijeve knjige. Tim više što sam se u zadnje vrijeme intenzivno bavio poviješću Pule. Prelistavajući je i mjerkajući svaku napisanu rečenicu, početno oduševljenje je splašnjavalo pretvarajući se pokatkad u pravo razočaranje. Posebice me razočarala korištena oskudna i zastarjela literatura, posebice hrvatske historiografije i publicistike, što me je uvjerilo u posvemašnje nepoznavanje suvremene hrvatske historiografije. Druga primjedba koja se sama nametnula bila je uska usmjerenost i jednostranost prevladavajuće talijanske literature, ali i primarnih i sekundarnih povijesnih vrela. I, naposljetku, upitna je postala objektivnost i politička neutralnost. Sve mi je "govorilo" da je knjigu pisao "na brzinu" i "po narudžbi". Iskreno, ne vjerujem da bi kolega Spazzali propustio pregledati mnoštvo znanstvenih i stručnih članaka koji su objavljeni u zadnjih 10 – 15 godina, a koji su ostali izvan njegove sinteze, ili barem proširio bazu arhivalnoga istraživanja da je imao dovoljno vremena na raspolaganju ili da nije bio pomalo "usmjeravan" od naručitelja.

Međutim, bez obzira na to tko je naručitelj, Kružok za istrovenetsku kulturu "Istra" ili osobno Livio Dorigo, knjiga ima određenu stručnu, a ponekad i znanstvenu težinu i kao takvu je treba prihvatiti, ali isto tako i kritički predstaviti javnosti.

U predgovoru (*Introduzione*) knjige Livio Dorigo najavljuje knjigu kao "dokumentiranu" povijest Pule od 1856. do 1947., dakle u vremenu njezina

izrastanja u moderan uzmorski srednjoeuropski grad sa šarmom romansko-venetske, mediteranske kulturne baštine. Dakako, to bi trebala biti i knjiga o evoluciji socijalističke političke misli (Giusepea Mazzinija) kroz intimnu (is) povijest, u Puli toga vremena, poznate obitelji Dorigo. Livio Dorigo čitatelju kao nit vodilju Spazzalijeva teksta predstavlja Pulu kao mitološki “grad bjegunaca” (koristi pojam *esuli* koji bi trebao korespondirati s pojmom *fuggiaschi* ili *profughi*) kojemu će to doista biti povijesno prokletstvo. Mislim da to čini namjerno kako bi našao povijesnu poveznicu s pulskim “ezulima” druge polovice 1940-ih. Grad u kojemu će utočište nalaziti prognanici, ali i iz kojega će povremeno i sami stanovnici biti proganjani. Knjigu je financijski potpomoglo Ministarstvo kulture Republike Italije kroz Nacionalnu federaciju istarskih, riječkih i dalmatinskih “ezula” (*Federazione Nazionale degli Esuli Istriani, Fiumani e Dalmati*), stoga nije neočekivano što će i sam tekst ponekad biti nostalgično i nacionalno intoniran. Pomirbu s poviješću Livio Dorigo naposljetku vidi kroz ulazak Slovenije i Hrvatske u Europsku uniju, u kojem procesu oživljava politička misao Giusepea Mazzinija o slobodi i bratstvu među narodima.

Prvo poglavlje (11-21) Spazzalijeva teksta nosi znakovit naslov (u duhu Dorigovog predgovora) “Grad bjegunaca” (*La città dei fuggiaschi*) u kojemu se ukratko predstavlja povijesni mit o nastanku grada i njegovo najstarije pojavljivanje u antičkim tekstovima, ali i stvarna povijest od razdoblja Staroga Rima preko Bizanta i Venecije do prve polovice 19. stoljeća, a sve kroz prijelomne događaje stalne interakcije procesâ depopulacije i naseljavanja. Svako poglavlje (ponekad i potpoglavlje) počinje citatom u kurzivu, pa tako i ovo, iz (čini se neobjavljena) teksta Livia Doriga “Storia dei Dorigo, una parte della storia di Pola”, koje na neki način usmjerava Spazzalijev tekst. Poglavlje je strukturirano u potpoglavlja koja, svako za sebe, prepričavaju različita povijesna razdoblja. Spazzali ovo poglavlje piše uglavnom na temelju ne baš novijih historiografskih radova Bernarda Benussija (*Manuale di geografia, storia e statistica della Regione Giulia (Litorale) ossia della città immediata di Trieste, della contea principesca di Gorizia e Gradisca e del margraviato d'Istria, seconda ediz. ampliata, Tipografia Gaetano Coana, Parenzo 1903.*) i Francesca Semija (*Uomini e tempi, Istria e Fiume, Istituto Regionale per la Cultura Istriana, Del Bianco, Udine 1992.*). Poziva se i na radove Renate Da Nova Erne (*La dedizione di Pola a Venezia e la signoria dei Castropola in un manoscritto inedito di Pietro Kandler*) iz 1985., Danila Klena (*Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom. Sastavljen od Fabija da Canal, godine 1566.*) iz 1966. i Almeriga

Apollonija (*L'Istria veneta dal 1797 al 1813*) iz 1998., a upućuje čitatelja i na rad Egidija Ivetica (*La popolazione della regione istriana tra Sette e Ottocento. Rilevamenti, dinamiche, distribuzione territoriale*) iz 1996. godine.

Drugo poglavlje (23-34) pod naslovom "Grad doseljenikâ" (*La città degli immigrati*) obrađuje razdoblje 16. i 18. stoljeća, dakle doba snažnih procesa depopulacije zbog brojnih epidemičnih pošasti i ratova i upornog doseljavanja novoga stanovništva. U ovom detaljnijem poglavlju Spazzali se koristi recentnijom literaturom, uglavnom usmjerenom na istraživanja demografskih promjena koje su povijesno značajne za grad Pulu. Upućuje nas na radove Miroslava i Slavena Bertoše, Pietra Kandlera, Bernarda Benussija, Achillea Gorlata, Paola Preta, Helmuta Rumplera, Bernarda Schiavuzzija, Giacomina Schiavuzzija, Camila De Franceschija, Giovannija Bossija, Ivana Ercega, Almeriga Apollonija, Sergia Cele, Francesca Semija i Antonija Miculiana. Odabir literature talijanske i hrvatske historiografije je donekle uravnotežen, ako se zna da je Spazzaliju hrvatski dosta problematičan jezik. Poglavlje je korektno napisano, ali ne donosi ništa novo, pa čak ni u smislu autorovih promišljanja ovih vrlo značajnih povijesnih prijelomnica za grad.

"Utemeljenje grada" (*La città di fondazione*) treće je poglavlje (35-46) u kojem se raspravlja o događajima i procesima koji su pomogli "novo" uspostavljanje Pule kao grada sredinom 19. stoljeća. Dakako, to novo uspostavljanje grada odnosi se i na radikalne demografske promjene u društvu i gospodarstvu koje započinju odlukom cara Franje Josipa o gradnji Arsenala, odnosno odluci po kojoj bi Pula postala središnja ratna luka Carstva. Spazzali korektno primjećuje da su počeci preporodnoga razvitka Pule vezani uz zauzetost pojedinih vizionara koji su se u kritičnom trenutku nalazili na mjestima s kojih su mogli donositi sudbonosne odluke, posebice one koje su utjecale na izgled grada, stradarij i njegovo prometno povezivanje s Trstom i Bečom.

Cijelo potpoglavlje "Novo društvo" (*Una nuova società*) posvećeno je brzim demografskim promjenama koje je grad proživljavao nagovijestivši da se usporedo s tim promjenama odvija i proces akulturacije novoga stanovništva i njihove međusobne kulturne i društvene interakcije. Očekivao sam od Spazzalija mnogo recentniju literaturu, međutim, uz već neka spomenuta imena poziva se na članke Danielea Andreozzija, Pietra Marchesija, Guerrina Persellija, Bruna Volpija Lisjaka i Marcella Bognerija.

Prvo je veće četvrto poglavlje (47-65) pod naslovom "Grad K. u. k. ratne mornarice" (*La città della K.u.K. Kriegsmarine*), podijeljeno na pet potpoglavlja, i obrađuje društvene, političke i gospodarske aspekte grada druge

polovice 19. stoljeća. Naravno, autor ne ide previše u širinu, nego kroz pojedine primjere društveno-političkog razvitka grada, a sve vezano uz gradnju i funkcioniranje Arsenala. Vrlo korektno navodi nastanak i pravce razvitka talijanskoga i hrvatskog nacionalnog pokreta u njihovim tadašnjim mogućnostima i dosezima. Dakako, navodi i njihov međusoban sukob oslanjajući se nadalje na znanstvene radove perspektivnoga znanstvenika Giovannija D'Alessija, docenta na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Flavija Militella i Marcella Bognerija ili pak pisane izvore (prema svome izdanju to i jesu) poput *Pola, monografia storica* Giuseppea Laura Aiella iz 1931. godine. U ovom članku po prvi put autor koristi pisana, objavljena vrela poput "Dieta provinciale dell'Istria, legge 28 agosto 1908."

Poglavlje peto "Grad obrtnika i radnika" (*La città delle maestranze e degli operai*, 67-76), šesto "Grad macinijevaca i socijalista" (*La città dei mazziniani e dei socialisti*, 77- 90) i sedmo "Grad tvrđava" (*La città fortezza*, 91-101) čine središnji teksta o nastanku i razvitku radničkoga i sindikalističkog pokreta socijal-republikanskog usmjerenja i nacionalnog iredentističkog pokreta u Puli do Prvoga svjetskog rata, naravno uz reminiscencije o vodećim ljudima pokreta. Talijanski socijaldemokratski pokret jakoga nacionalnoga naboja bio je odgovor na austromarksističku opciju socijaldemokracije, bar prema riječima Spazzalija.

To je vrijeme kada se javlja i sve češće postavlja nacionalno pitanje, posebice kada ga svojim odnosom prema hrvatskom življu postavlja Rimokatolička crkva. Naime, u vrijeme porečko-pulskoga biskupa monsinjora Giovannija Battiste Flappa inzistiralo se na tome da se u svakoj prigodi koristi isključivo talijanski jezik. Spazzali opravdava Crkvu da vjera nije bila čimbenik razdiobe između "Talijana" i "Slavena", ali je bila instrument te podjele (?). Ono što spočitavam Spazzaliju je to što se koristi pojmom "Slaven" dok istovremeno za drugu stranu koristi pojam "Talijan". To pretpostavlja da "slavenski živalj" još nije nacionalno svjestan, što je za razdoblje od 80-ih godina 19. stoljeća pa do pred Prvi svjetski rat posve netočno. Dapače, godine 1907. je na prvim tajnim izborima hrvatski i slovenski živalj pokazao svoju nacionalnu svijest. To je vrijeme za koje se već treba znati da u Istri pored Talijana žive i Hrvati i Slovenci (dakako i Crnogorci u Peroju). To više nije amorfnu slavensku masu. Ovaj problem liturgijskog jezika u trojezičnom gradu postaje uskoro politički problem koji će na koncu razdvojiti biskupa Flappa i njegovog krčkog kolegu biskupa Mahniča. Naposljetku, autor vrlo površno spominje različita gledišta i političke opservacije na nacionalno pitanje unutar socijalističkog radničkog

pokreta, sukobe i odnose prema hrvatsko-slovenskom nacionalnom pokretu u desetljeću pred Prvi svjetski rat. Potpoglavlje “Društvo u nepravilnom rastu” (*Una società in crescita irregolare*) ukratko se osvrće na socijalni status Puljana u razdoblju potkraj 19. i početkom 20. stoljeća, školstvo, prosvjetu, zdravstvo te zdravstvenu i socijalnu zaštitu naglašavajući problematiku razvitka i životnog standarda.

Poglavlja se većim dijelom temelje na člancima iz tadašnjih dnevnih novina (*Il Proletario*, *L’Emancipazione* i *Terra d’Istria*) i nekoliko stručnih i publicističkih monografija i članaka Marina Budicina (1981.), Elija Apiha (1977.), Arduina Agnellija (1981.), Giuseppea Piemontesea (1961.), Fulva Senardija (2009.), Ennija Maseratija (2009.), već spomenutih Attilija Gorlata i Paola Seme, Franka Wiggermanna (2001.) i Marine Cattaruzze.

Osmo poglavlje “Grad u ratu” (*La città in guerra*, 103-114) posvećeno je po autoru najvažnijim događajima tijekom Prvoga svjetskog rata. Najvažniji je događaj egzodus stanovništva iz Pule, odnosno njihova evakuacija u unutrašnjost Monarhije 1915.-1918. godine. On je doista površno zabilježen u potpoglavlju “Prvi egzodus iz Pule” (*Il primo esodo da Pola*). Koristio se podacima iz dva rada talijanske historiografije: *Cronache di Pola e dell’Istria 1915-1938. La guerra, la redenzione e l’unione alla madrepatria* već spomenutoga Marcella Bognerija u izdanju Unione degli Istriani (1990.), sumnjive znanstvene objektivnosti, i *Un esilio che non ha pari 1914-1918. Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell’Isontino e dell’Istria* Franca Cecottija u izdanju Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia i Editrice Goriziana (2001.). Ratni su događaji na Jadranu samo spomenuti pa je u tom smislu jasan letimičan pregled događaja u gradu od bombardiranja grada, potapanja brodova ili zarobljavanja i suđenja Nazarija Saura (u srpnju i kolovozu 1916.). Poglavlje završava tekstom o pokušaju stvaranja nove vlasti u gradu nakon kapitulacije Austro-Ugarske te potapanju bojnog broda *Viribus unitis* i ulaskom talijanske vojske u grad 5. studenoga 1918. godine. Spazzali se poziva na već spomenute radove Bognerija, Cecottija, Giuseppea Laura Aiella, Alberta Laisa i Elija Apiha te radove Alberta Pethöa, Paola Sorgea i Petera Junga.

Revolucionarni događaji u Puli 1918. godine opisani su u posebnom, devetom poglavlju “Grad revolucionara” (*La città dei rivoluzionari*, 115-132) u kojemu su navedeni i ukratko kronološki spomenuti i opisani “revolucionarni” događaji u gradu u razdoblju od 1917. do 1921. godine. Poglavlje počinje štrajkom radnika Arsenala 30. srpnja 1917., nastavlja se štrajkom u siječnju

1918. i aktivnostima Narodnoga vijeća Države SHS potkraj rujna i u listopadu iste godine. Navodeći imena članova narodnog vijeća Države SHS pridošlih iz Zagreba potkrala se autoru pogreška spominjući nekakvog “Ivu Covka” skupa s imenom Ante Tresića-Pavičića. Riječ je o Slovincu Ivanu Mariji Čoku, kasnijem predsjedniku Saveza jugoslavenskih emigranata iz Julijske krajine.

Poratno trogodište (1919. – 1921.) opisano je u posebnom potpoglavlju jer su i sami događaji specifični. Previranja se događaju u vremenu u kojem se traže diplomatska rješenja državno-pravnoga statusa Istre i razgraničenje Kraljevine Italije i Kraljevstva SHS. Stoga su i nacionalni i socijalni sukobi žešći, a podvajanje i nepomirljivost građana Pule dublji. To je vrijeme oživljavanja političkog života u gradu i nastanka novih političkih stranaka koje su se razlikovale kako po svom socijalnom i političkom programu tako i po nacionalnom predznaku.

Poglavlje završava revolucionarnim previranjima tijekom prvosvibanjskih štrajkova u kojima su pale i prve poratne žrtve revolucionarnoga radničkog pokreta i podvajanjem Socijalističkog pokreta na kongresu u Livornu siječnja 1921., kojom je prigodom osnovana nova Komunistička partija Italije. Bilo je to prijelomno vrijeme preustroja socijalističkog radničkog pokreta i pojave novoga političkog vođe pokreta i stranke Edoarda Doriga. Spazzali se u ovom poglavlju po prvi put poziva na arhivska vrela Središnjega državnoga arhiva u Rimu i Državnoga arhiva u Trstu. Od literature Spazzali se koristi starim historiografskim radovima Vjekoslava Bratulića, Bernarda Stullija i Giacoma Scottija, Antonija Mosconija, Silve Bon Gherardi te publicističkim i stručnim radovima Puljana Bruna Flega i Ottavia Paoletića (Paoletich).

Fašističko razdoblje povijesti grada od nastanka prvih fašističkih organizacija, dolaska fašista na vlast pa sve do početka Drugoga svjetskog rata obrađuju poglavlja 10. “Grad skvadrista” (*La città degli squadristi*, 133-143), 11. “Grad između fašizma i antifašizma” (*La città tra fascismo e antifascismo*, 145-155) i 12. “Grad Ratne mornarice” (*La città della Regia Marina*, 157-169).

Prvo potpoglavlje 10. poglavlja počinje preliminarnim odlomkom Livija Doriga kojim se najavljuje odnos autora prema povijesti grada između dvaju svjetskih ratova. Političke borbe 1919. – 1920. djelomice su rezultat odjeka revolucionarnih događanja u Rusiji, a djelomice rezultat socijalne, gospodarske i političke krize koja je zahvatila poratnu Kraljevinu Italiju. Spazzali ne govori o uzrocima ili posljedicama nastanka fašizma u Istri. Bilježi prve početke skvadrizma i osobe koje su zaslužne za organizaciju novoga političkog pokreta. Nažalost, koristi se vrlo oskudnom i uglavnom zastarjelom literaturom, počevši

od radova Giuseppea Laura Aiella, Silve Bon Gherardi, Vjekoslava Bratulića ili povjesnika amatera ili, bolje rečeno, kroničara Bruna Flega i Ottavia Paoletića. Sve je to literatura čiji su dosezi, bar što se tiče Pule i Istre 1920-ih godina ili povijesti fašizma, mala i nedovoljna za neku ozbiljniju povijesnu ocjenu.

Izbori iz svibnja 1921. otvorili su fašistima vrata talijanskog parlamenta i mogućnost snažnije penetracije fašističke ideologije u sve sfere državne politike i administracije. Godine koje su nastupile samo su pokazale životnost i agresivnost fašističkoga nastupa sve do dolaska na vlast 1922. i parlamentarne krize 1924. godine.

Jedanaesto poglavlje o fašizmu i antifašizmu nastavlja se na prethodno poglavlje političkim izborima 1924. godine i fašističkim nasiljem. Tekst je akcentirao promjene u socijalističkom radničkom pokretu i masovnijem prelazak članova socijalističke stranke u komunističku stranku, koja je jedina zadržala revolucionarnost programa. Drugo pitanje koje je apostrofirano je problem Hrvata i Slovenaca koji se manifestira preko odnosa središnje vlasti prema novoj kategoriji "slavenskoga" stanovništva: "allogenima" i "alloglottima". Spazzali zadržava pojam "slavensko" stanovništvo iako se zna da je riječ o Hrvatima i Slovencima. Njihovo djelovanje u komunističkoj stranci i uopće njihov nacionalni program rezultirao je stvaranjem neologizma "slavokomunizma" koji će se zadržati u dokumentima fašističke provenijencije sve do konca Drugoga svjetskog rata. Spazzali se sve više okreće objašnjavanju pojave "naoružanih slavenskih iredentista" na širem istarskom području, a onda i u Julijskoj Veneciji, koji će po njemu od 1928. započeti sa serijom terorističkih napada i atentata. Vjerojatno je mislio na organizaciju TIGR-Borba koja je doista bila potpomognuta iz Zagreba i Beograda preko organizacije ORJUNA (Organizacija jugoslavenskih nacionalista).

Spazzali dobro primjećuje da su jedini aktivni antifašisti bili iz redova komunističke stranke i hrvatskih i slovenskih nacionalnih društava koji su se opirali politici nacionalne asimilacije i fašizacije. U tom okruženju dosta nekritički izdvaja nositelje antifašističke borbe u Puli među mladim komunistima zaboravljajući da je aktivnost Komunističke stranke Italije u Puli bila prekinuta velikim policijskim provalama sve do kapitulacije Italije rujna 1943. Korištena literatura o ovom segmentu povijesti grada istih je autora pa je zbog toga cijeli tekst suhoparan i okamenjen, uklapajući se u model koji je nastao sredinom 80-ih godina 20. stoljeća.

Dvanaesto poglavlje ipak donosi nekakav pomak u talijanskoj historiografiji. Spazzali navodi popise stanovništva 1921. i 1931. uspoređujući ih s

popisom iz 1910. godine i objektivno zaključuje, što je vrlo značajno i indikativno u međusobnom otvaranju dviju nacionalnih historiografija jedne prema drugoj, da su fašistički popisi prestali koristiti govorni jezik kao oznaku nacionalnoga identiteta samo zato što su se plašili asimilacije talijanskog elementa u većinskim hrvatskim ili slovenskim krajevima ruralnih zona Istre i Julijske Venecije. Potkraj 20-ih i prvih godina 30-ih fašistički se režim etablirao i stabilizirao. To je razdoblje “velikoga prihvaćanja” fašizma. No, Spazzali nije imao vremena tu pojavu detaljnije objasniti iako se u tome krije jedan od važnih uzroka propasti fašizma.

Grad je pod talijanskom vlasti konstantno gospodarski propadao i pored nekih pokušaja gospodarske revitalizacije. Od nekoliko autora i naslova koji su poslužili Spazzaliju kao izvor informacija za ova poglavlja ipak treba izdvojiti neke koji su zadržali stručno-znanstveni kredibilitet. To su stariji radovi kolegice Silve Bon Gherardi iz sredine 1980-ih i rad Raula Marsetića objavljen 2006. u časopisu *Quaderni Centra za povijesna istraživanja* u Rovinju. Ostali su radovi, osim onih koji su objavljivali povijesne izvore, potpuno znanstveno irelevantni.

Iako je do 13. poglavlja Spazzali pokušavao zadržati kredibilitet objektivnog znanstvenika, povjesničara “od zanata”, to će mu u onim poglavljima u kojima će obrađivati razdoblje Drugoga svjetskoga rata i prve dvije godine poraća sve manje polaziti “za perom”. Dorigov kvazipovijesni preludij, u kojemu se zapaža jedno posvemašnje nepoznavanje temeljnih povijesnih procesa, posebice glede odnosa između talijanskih i hrvatskih i slovenskih komunista tijekom rata, ali i nakon rata u razdoblju Informbiroa, početkom prvog potpoglavlja naslovljenog “Ratna vremena” bitno će odrediti i Spazzalijevo usmjerenje interpretacije povijesnih događaja koji će, dakako, rezultirati nacionalnom katastrofom i velikim egzodusom Talijana ne samo iz Pule, nego iz cijele Istre, Rijeke i Dalmacije kao posljedicom etničkog čišćenja i šovinizma hrvatskih komunista.

Događaji vezani uz kapitulaciju Italije i njemačku okupaciju grada vrlo su nekritički i *šlampavo* obrađeni, pa čak i u pogledu reorganizacije i djelovanja antifašističkog pokreta u gradu, kao i ilegalnih organizacija Komunističke partije Italije. Spazzali u ovom slučaju nije “na svom terenu”. Ne zna da se talijanski viceadmiral (*ammiraglio di divisione*), zapovjednik pulskog garnizona, ne preziva Stazzeri nego Strazzeri. Može se pomisliti da je riječ o *tipfeleru*, ali nije to posrijedi jer ga i dalje u tekstu spominje kao Stazzerija, pa i u imenskom kazalu, kao što i odvjetnika Hrvata Bogdana Mogorovića,

koji je obnašao dužnost potprefekta Istre nakon njemačke okupacije, prekrštava u Mohorovich. Spazzali se u interpretaciji odnosa hrvatskih i talijanskih komunista u Puli, ali i Istri, uopće u vrijeme nakon njemačke okupacije rujna i listopada 1943. koristi neznanstvenom i subjektivnom publicistikom, kao i memoarskom građom.

Četrnaesto poglavlje pod naslovom “Grad pod opsadom” (*La città asediata*, 183–194) posvećeno je razdoblju njemačke okupacije od sredine rujna 1943. do svibnja 1945. godine, ali se opet iznova raščičavaju problemi talijanskih i hrvatskih komunista i antifašista oko prvenstva organizacije pokreta otpora, posebice nakon poznatih pazinskih proglašenja od 13. i 25. rujna 1943. godine. Puljani uz njemačku okupaciju doživljavaju i saveznička bombardiranja grada u kojima ginu civili. Ipak, Spazzali spominje malobrojne aktivne antifašiste u gradu i njihove akcije protiv njemačkih okupacijskih snaga u kojima često pogibaju, ali uvijek iznova uzvraćaju svim snagama.

U petnaestom poglavlju pod naslovom “Grad sjenâ” (*La città delle ombre*, 195–204), Spazzali vrlo površno, iako slikovito, opisuje događaje neposredno pred i nakon kapitulacije Njemačke i svršetka Drugoga svjetskog rata. Najviše se zadržao na vremenu nakon ulaska jedinica Jugoslavenske armije u grad i događajima koji će odrediti njegovu sudbinu. Nedostaju mu dokumenti Savezničke vojne uprave i dokumenti Jugoslavenske vojne uprave, koje pokušava nadomjestiti memoarskom građom. Iako se trudio ostati objektivan u iskazu i interpretaciji, u tome nije uspio. Opisuje kulturne (spominje kazalište *Ciscutti* kao *Cescutti*) i političke događaje prvih mjeseci nakon svršetka rata.

Nakon mjeseci nade da će grad i Istra ostati u Italiji, Pariška mirovna konferencija odlučuje posve drukčije. Pula postaje dijelom Jugoslavije, kao i najveći dio istarskoga poluotoka. Posljednje, šesnaesto poglavlje, “Grad ezula (prognanika)” (*La città degli esuli*, 205–218) ispunjava najavljene događaje iz prvih poglavlja o nastanku grada i mitovima koji se uz tu priču pojavljuju. Spazzali spominje eksplozije u Valelungi i Vargaroli u siječnju i kolovozu 1946. kao najjače razloge odlaska talijanskog življa iz grada nakon što je na Mirovnoj konferenciji grad pripao Jugoslaviji. Takvo je razmišljanje doista naivno. Možda su eksplozije i žrtve bile za neke okidač koji je pokrenuo *egzodus*, ali svakako nisu njegovim uzrokom. Uopće se nije pozabavio promidžbom Odbora za egzodus koji je na taj način namjeravao cijeli događaj internacionalizirati i prejudicirati. Mora se priznati da je u određivanju broja žrtava ovih eksplozija vrlo objektivan i nije prihvatio pisanje talijanske publicistike, ali je prihvatio postojanje Josipa Kovačića, navodnog agenta OZNE koji da je detonirao dubinske bombe

i usmrtio 65-oro građana Pule. Da je imao pri ruci britanske dokumente iz National Archives Kew Garden svakako bi promijenio mišljenje i o Vargaroli i o atentatu Marije Pasquinelli na britanskog brigadira De Wintona 10. veljače 1947. i o njezinoj ulozi u sudbonosnim događajima tijekom druge polovice 1946.

Na koncu, u dodatku pod naslovom “Moja povijest skoro je povijest...” (*La mia storia, quasi una Storia...*, 219-224), Livio Dorigo, recimo, naručitelj ovoga djela, nostalgично se osvrće na vlastitu sudbinu *ezula*, Puljanina koji je u veljači 1947. napustio rodni grad i koji je dugo tražio svoj novi identitet, a pitanje je da li ga je i našao.

Knjiga je obogaćena i slikovnim priložima pulskih poznatih veduta, ulica, zgrada i zemljopisnom kartom. Imensko kazalo baš i ne obiluje imenima. Naposljetku, glavni lik koji se pojavljuje u knjizi trebao je biti sam grad.

Osobno sam previše očekivao i stoga je razočaranje veće. Šteta, prigoda da se naprave radikalniji koraci u zblizavanju dviju historiografija i to na rasvjetljavanju najškakljivijih tema iz zajedničke povijesti, propala je. Volio bih vjerovati da ova knjiga nije još jedna nostalgична grimasa u artikulaciji već poznate povijesne istine.

Darko Dukovski

Milan Klobas,

Borbeni put Operativnog štaba za Istru: svjedočanstva generala Milana Klobasa, Pula: Histria Croatica C.A.S.H., 2010., 275 str.

U knjizi podijeljenoj na 15 poglavlja, uz dodatno poglavlje o autorovu životu, na 275 je stranica obogaćenima brojnim grafičkim prikazima opisano relativno kratko povijesno razdoblje od otprilike godinu dana, ali sudbonosno za najveći jadranski poluotok. Autor Milan Klobas i sam je sudjelovao u važnim događanjima opisanim u knjizi, što je čini još vrjednijom. Kako sam naslov govori, u knjizi je opisan borbeni put Operativnog štaba za Istru, vrhovnog tijela pod čijim su se zapovjedništvom nalazile sve partizanske jedinice na istarskom poluotoku.

Nakon uvodnih napomena autor opisuje razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta u Istri prije kapitulacije Italije i sve probleme s kojima se pokret suočio. Prije svega je to bila jaka neprijateljska represija, potom nedostatak